

ETISKE UTFORDRINGER FOR EN GLOBAL INVESTOR

Bidrag til 2008 evalueringen
av Statens pensjonsfond - Utland

av Kristian Alm, førsteamanuensis i etikk, BI

Forslag 1: *Fondet bør utvide sitt syn på overlappende konsensus. Begrepsbruken er for snever. Den er kun knyttet till det politiske felt, til de folkevalgtes enighet - om internasjonale normer. Begrepet bør også omfatte de former for overlappende konsensus vi finner i det sivile samfunn; i de toneangivende livssyn, verditradisjoner, religiøse fellesskap og frivillige organisasjoner, fordi denne konsensus representerer et velbegrunnet kritisk potensial i forhold til den snevre politiske enighet om at fondet bør forvaltes bare til fordel for norske statsborgere. Visjonen om alle menneskers likeverd er en slik overlappende enighet i det sivile samfunn som burde vært brukt som en ressurs for å innføre en mer solidarisk forvaltning.*

Forslag 2: *Statens pensjonsfond utland bør introdusere mikrokreditt som et av sine finansielle instrumenter, fordi det vil bidra til at forvaltningen blir mer solidarisk med de fattigste og mer i pakt med en overlappende konsensus i befolkningen om menneskerettighetenes grunnprinsipp - alle menneskers likeverd. Introduksjonen bør skje i et omfang som ikke er marginalt, ellers vil fondet neppe unngå rent kosmetiske endringer av den usolidariske innretningen på investeringsstrategien.*

Forslag 3: *Under den forutsetning at Finansdepartementet ønsker å opprettholde uttrekksmekanismen bør fondet endre begrunnelsen for å ekskludere de "verste" selskapene. I sin nåværende form gir de etiske retningslinjene et misvisende inntrykk av at fondet kan bruke markedsmekanismen til å unngå medvirkning til grove og systematiske brudd på internasjonale normer ved enkeltvise eksklusjoner av såkalte "verstinger". Det er ikke mulig å unngå et slikt medansvar via salg. Grunnen er at når fondet opererer som selger og frivillig overlater sin eierandel til en kjøper blir man medansvarlig for kjøperens medansvar.*

Forslag 4: *De etiske reglene som definerer oppgavene til det aktive eierskap i Norges Bank bør suppleres med en ny passus: Norges Bank bør arbeide aktivt for å unngå medvirkning til de grove og vedvarende skadevirkninger på mennesker og natur som er bevirket av porteføljeselskapene. Banken bør unngå et slikt medansvar både i de tilfeller hvor selskapene har avsluttet de uakseptable handlinger som gir grove og vedvarende skadevirkninger og der de fortsetter å utføre slike handlinger. Norges Bank kan unngå slik medvirkning ved å kreve at selskapene bøter på og gjenoppretter grove og varige skadevirkninger av begge typer handlinger. Grove og vedvarende skader på barns fysiske og psykiske helse bør omtales som en særskilt utfordring, i begge sammenhenger.*

Forslag 5: *Sentralbankens årsrapporter bør omtale og diskutere følgende: etisk sett er det en betydelig utfordring at eierskapsutøvelsen er skarpt delt mellom et passivt forhold til de foretak som utsteder obligasjoner og et aktivt forhold til aksjeselskapene. Etisk sett er det tilsvarende problematisk at rettsgrunnlaget for internasjonale finansmarkeder begunstiger investorenes innflytelse på aksjeselskaper. Konsekvensen av disse eksterne og interne forhold er at fondet mangler makt til å påvirke foretakene som utsteder obligasjonene. De etiske retningslinjene har i det alt vesentlige bare effekt i sentralbankens eierskapsutøvelse i forhold til de 60 % av kapitalen som er investert i aksjeselskapene og ikke i forhold til de 40 % av kapitalen som er investert i obligasjoner. Norges Bank bør derfor arbeide for at de etiske retningslinjene på lang sikt får større betydning i bankens utøvelse av eierskap i forhold til obligasjonsforetakene. Det kan skje ved at fondet bruker sine mange innflytelsesrike talerstoler til å reise en debatt på det internasjonale finansmarked. Hvordan kan man sørge for at obligasjonsforetakenes bruk av lånekapitalen foregår i samsvar med eiernes verdigrunnlag?*

Innledning

Den norske regjering har tatt initiativ til en høringsrunde om den etiske forvaltningen av Statens pensjonsfond – Utland med frist 15. september 2008. På et høringsmøte som ble arrangert av Finansdepartementet 18. juni 2008 i Oslo fremholdt finansminister Kristin Halvorsen at initiativet ikke skyldes at det er vesentlige svakheter knyttet til den etiske konstruksjonen av fondet. Det er å ta munnen noe full.

Stortinget vedtok etiske retningslinjer for Statens pensjonsfond - Utland for forholdsvis kort tid siden, på tampen av 2004 (NoU 2003:22). Fondet har vært etisk forvaltet bare siden januar 2005. Den etiske forvaltningen skjer via utøvelsen av eierskap, via salg av uønskete selskaper og ved at staten bruker avkastningen til å dekke det årlige underskuddet på statsbudsjettet slik at fremtidens generasjoner ikke arver gjeld.

Fondet er blant de største i verden i sitt slag¹, med en formue på over 2000 milliarder NOK første kvartal 2008. Finansministerens påstand innebærer at staten på usedvanlig kort tid skulle ha maktet å konstruere en fondsforvaltning fri for vesentlige mangler.

Fondet har tiltrukket seg stor oppmerksomhet i nasjonalt² og internasjonalt. Fondets brobygging mellom finans og etikk fungerer som et forbilde for en rekke nasjonale og internasjonale finansinstitusjoner, for andre nasjoners arbeid med å etablere tilsvarende fond og for norsk næringsliv i sin alminnelighet. Denne signifikante innflytelsen skyldes et fruktbart samspill mellom flere faktorer; regjeringens markedsføring, størrelsen på kapitalen, den gjennomsliktige

¹ Fondet defineres gjerne som et Sovereign Wealth Fund, et statlig eid fond med investeringer i aktivaklasser som obligasjoner, aksjer og eiendom. Flere andre land i verden har tilsvarende fond; bla. Russland, Kina og Kuwait.

² Challenges to Investment ethics in the Norwegian Petroleum Fund, a newspaper debate. Alm, Kristian. Philosophica, Ghent 2008.

forvaltningen, ambisjonene om etisk toppkvalitet, den raske vekst i formuen, det varsomme forbruk av hensyn til etterslekten og den institusjonelle forankring av kapitalforvaltningens pionerarbeid i Norges Bank.

En evaluering av fondet og dets etikk vil derfor ikke bare bidra til å fokusere på forbedringspotensialet i selve fondet isolert sett. En evaluering vil også kunne avdekke forbedringspotensialet i hva som blir kopiert av de mange interessenter hjemme og ute.

Det foreliggende bidrag tar utgangspunkt i at forvaltningen av fondet er delt mellom to institusjoner. Finansdepartementet har delegert ansvaret for den daglige forvaltningen til Norges Bank. Forvaltningen foregår i eierskapsavdelingen i sentralbanken. Eierskapsutøvelsen er innrettet mot å sikre den langsiktige avkastningen i en globalt diversifisert portefølje. Utøvelsen skal trygge selskapenes sosiale kvaliteter, avkastning og bærekraft. Dessuten arbeider banken med å forbedre det globale systemet selskapenes avkastning er avhengig av. Beskyttelsen av det globale markedet mot langvarige trusler som global oppvarming og menneskerettighetsbrudd³ hører inn under arbeidet.

Salg av ”verstingene” skjer i regi av Finansdepartementet. Finansministeren har det øverste ansvar for eksklusjonene av de selskapene staten anser som verst, de som har ansvar for de groveste brudd på internasjonale normer. Et etisk råd i departementet gir finansministeren anbefalinger om at staten bør trekke seg ut av navngitte selskaper av denne typen, på grunnlag av en antagelse om at det kun er slike selskaper eierne (folket) er enige om⁴ å kvitte seg med.

Både eksklusjonene og eierskapsutøvelsen er basert på internasjonale etiske retningslinjer, FN's Global Compact og OECD's normer for multinasjonale selskaper, som langt på vei er avledet av menneskerettighetene.

Finansdepartementet startet evalueringen av de etiske retningslinjene for begge strategiene i vinter, med det mål at evalueringen skulle bidra til å gjøre fondet til det etisk beste i verden. Evalueringen åpnet i Oslo 15.-16. januar 2008 med konferansen ”Investing for the future”⁵. Foredragsholderne var primært internasjonale eksperter på eierskapsutøvelse og menneskerettigheter. De kom fra FN, frivillige organisasjoner, academia og fondsforvaltning. I etterkant av konferansen publiserte finansministeren en artikkel i Aftenposten hvor hun redegjorde for spørsmål departementet ønsker å få svar på gjennom evalueringen⁶.

Den amerikanske konsulentgruppen The Albright Group fikk i oppdrag av departementet å evaluere sentralbankens eierskapsstrategi. Gruppen er ledet av tidligere utenriksminister Madelaine Albright. Simon Chestermann, direktør ved New York University School of Law, Singapore fikk i oppdrag å gjennomføre evalueringen av Finansdepartementets eksklusjonspraksis. Begge parter fikk sine oppdrag etter å ha deltatt i en konkurranse som norske myndigheter utlyste i 2007⁷. Våren 2008 mottok Finansdepartementet deres evalueringer.

³ Norwegian Petroleum Wealth and Universal Ownership: Gjessing, Ola Peter Krohn; Syse, Henrik. Corporate Governance: An International Review, May 2007, Vol. 15 Issue 3, s.427-437.

⁴ NoU 2003:22, s. 12, 18-19, 90 f.

⁵ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/fin/Kampanjer/Investing-for-the-Future/investing-for-the-future.html?id=491345>

⁶ Halvorsen, Kristin: Investeringer for fremtiden. Aftenposten 7. januar 2008

⁷ http://www.regjeringen.no/upload/FIN/Statens%20pensjonsfond/FIN_AFF_07_3894.pdf

Amerikanerne har valgt å levere én samlet rapport som begge parter står bak. Rapporten gir stor ros og mye ris. Den understreker at Norge er i førerretet i den globale økonomi i arbeidet med etiske spørsmål på grunnlag av den innsatsen som blir gjort i Norges Bank og i Det etiske råd i Finansdepartementet. Men rapporten rommer også 27 forslag til endringer av driften, forslag som samlet avdekker et betydelig forbedringspotensial. Ser man forslagene under ett kan man undres på om de gir grunn til så mye ros. (Rapporten er tilgjengelig på Finansdepartementets hjemmesider.⁸)

Myndighetene har dessuten lagt opp til en åpen høringsprosess hvor de drar veksler på diverse fagmiljøer her hjemme.

Resultatene fra høringen og mulige forslag til endringer vil bli lagt fram for Stortinget våren 2009 i form av en stortingsmelding. Det innebærer trolig at Statens pensjonsfond utland vil få nye etiske regler for sitt aktive eierskap og sin eksklusjonspraksis i løpet av 2009.

Jeg skal i det følgende sirkle inn 5 etiske utfordringer ved disse to sidene ved forvaltningen – utfordringer som ikke blir drøftet i den amerikanske rapporten. Jeg skal dessuten presentere 5 forslag til å takle dem. De fem etiske utfordringene jeg drøfter er: Behovet for å utvide det smale begrepet om en overlappende konsensus, behovet for å utvide det smale begrepet om medansvar som grunnlag for eksklusjoner og eierskapsutøvelse Og sist, men ikke minst,- behovet for å komme til rette med den etisk passive forvaltning av obligasjonene.

Overlappende konsensus

Et hovedmål for Stortingets diskusjon om fondets etiske regler høsten 2004 var å skape en overlappende politisk konsensus om forvaltningen av fondet. Ønsket i Stortinget var at denne politiske konsensus skulle reflektere en tilsvarende konsensus i folket. Stortinget var på dette punkt åpenbart inspirert av Graver-utvalgets tilsvarende tenkning. Det er flere ting som tyder på at den konsensus Stortinget identifiserte om den etiske forvaltningen ikke i tilstrekkelig grad reflekterte den etiske konsensus i folket.

Utvalget tok utgangspunkt i John Rawls teori om en overlappende konsensus i et pluralistisk samfunn, men valgte å la være å si at det var denne teori de tok i bruk.

Rawls hevdet at tiltross for stor og varig uenighet mellom ulike grupper er det mulig for befolkningen i pluralistisk, demokratiske samfunn å enes om normer for å temme de mektigste institusjonenes bruk av makt⁹. Siktemålet hans var å unngå at "makten" favoriserer grupper som står institusjonenes hjerte nær. Slik favorisering har historisk sett bidratt til voldelige konflikter. Det kjente Rawls til fra sin oppvekst i sørstatene i USA. Her så han på nært hold hvor provoserende det var for mange at domstoler, politi og universiteter favoriserte hvite og gav dem økt makt på bekostning av fargede. I sin senere moralfilosofi argumenterte han for at en rettferdighet bruk av slik institusjonell makt ville unngå å provosere fram skarpe konflikter og dermed bidra til fredlig sameksistens mellom ulike grupper. Sentrale eksponenter for en tillempling av denne teorien til norske forhold har vært Andreas Føllesdal og Alexander Cappelen¹⁰. Sistnevnte var medlem i Graver-utvalget.

Utvalget hevdet at i et etisk pluralistisk samfunn som det norske vil en varig konsensus om hvordan fondet skal forvaltes måtte være en konsensus av politisk karakter. Bare på et begrenset felt, et politisk minimumsområde, vil de folkevalgte kunne oppnå enighet og representere den ytterst begrensede moralske enigheten i folket.

⁸ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/fin/aktuelt/nyheter/2008/horingsmote-om-etiske-retningslinjer.html?id=517308>

⁹ Rawls, John: A theory of justice. Fredriksberg 2005, s. 48 ff.

¹⁰ Cappelen, Alexander: John Rawls (1921-2002) Årgang 57, nr. 5 2003, s. 12-14. Føllesdal, Andreas: John Rawls (1921-2002):portrett. Årgang 20, nr. 1 2003, s. 96-100.

Utvalget påstår i NoU 2003:22 at det norske folk er enige om en minimoral for fondet og at denne er reflektert i de folkevalgtes enighet om eksklusjoner av de verste selskapene og et aktivt eierskap basert på internasjonale normer som FN's Global Compact og OECD's retningslinjer for multinasjonale selskaper. Utvalget mener å finne den politiske enigheten i det forhold at våre folkevalgte har blitt enige om å støtte disse internasjonale retningslinjene.

Tillempingen av "Rawls" skaper betydelige problemer. For det første er den ikke i tilstrekkelig grad i overensstemmelse med potensialet i Rawls moralfilosofi. Når våre folkevalgte har vedtatt å bruke fondets avkastning til å favorisere norske statsborgere bruker de økonomisk makt til å begunstige nettopp den gruppen som ligger deres hjerte nærmest, egne velgere. At slik favorisering av egne økonomiske behov kan bidra til å sementere eller forsterke gamle konfliktmønstre langs akse i- land/ u-land - i konflikt med ønsker i brede lag av folket - synes åpenbart.

Rawls teori har imidlertid et potensial til å reflektere også slike ønsker, ved å disiplinere samfunnets, institusjoners og individers tendens til å bruke makt til å favorisere egne interesser og øke forskjeller i makt. Det ligger en kime i Rawls teori til å bygge ned maktforskjeller mellom samfunn, institusjoner og individer, i solidaritet med de fattige. Slike synspunkter har vært drøftet av den jødisk-amerikanske moralfilosofen Thomas Pogge.¹¹

For det andre. Graver-utvalget tar det for gitt at de konkrete etiske strategiene politikerne har vedtatt for fondet faktisk reflekterer folkeviljen. Utvalget gjennomførte imidlertid ingen vitenskapelige undersøkelser eller dro vekslers på slike for å forsikre seg om at så er tilfelle. Det innebærer at NoU 2003:22 er basert på antakelser på dette punkt. For et fond som pretenderer å være i verdenstoppen vil det være rimelig å stille strengere krav. Det er som antydning god grunn til å tro at den overlappende enighet blant våre politikere om forvaltningen av fondet *ikke* gjenspeiler sentrale sider ved folkeviljen. Den sterkt partiske forvaltningen er etter all sannsynlighet på kollisjonskurs med utbredte idealer om at likeverd og solidaritet ikke bare skal omfatte egne landsmenn, men også verdens fattige.

Slike idealer er jo meget levende i det sivile samfunn; i ulike livssynsgrupper, religiøse fellesskap, frivillige organisasjoner og verditradisjoner. Vi finner en gjenklang av det sivile samfunnets tro på likeverd og solidaritet i en kritikk av samfunnsutviklingen som er kartlagt i nyere statistiske undersøkelser. Statistisk Sentralbyrå og Markeds og Medieinstituttet publiserte i 2004 på initiativ fra Verdikommisjonen boka "På vei mot det gode samfunn? Om forholdet mellom ønsket og faktisk samfunnsutvikling."¹² Boka avdekker forventninger i befolkningen til samfunnsutviklingen på ulike felter. Det feltet befolkningen er mest kritiske til er forskjellene mellom rike og fattige. Den største gruppen av kritikere, hele 47 % av de spurte, forventet at forskjellene mellom rike og fattige ville bli forverret i årene som kom.

Forslag 1: *Fondet bør utvide sitt syn på overlappende konsensus. Begrepsbruken er for snever. Den er kun knyttet till det politiske felt, til de folkevalgtes enighet - om internasjonale normer. Begrepet bør også omfatte de former for overlappende konsensus vi finner i det sivile samfunn; i de toneangivende livssyn, verditradisjoner, religiøse fellesskap og frivillige organisasjoner, fordi*

¹¹ Pogge, Thomas: World poverty and human rights: Cosmopolitan responsibilities and reforms / Thomas Pogge. Cambridge, Polity. 2008.

¹² Hellevik, Ottar og Barstad, Anders: På vei mot det gode samfunn. Om forholdet mellom ønsket og faktisk samfunnsutvikling. SSB, 2004. For nettversjon: <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa64/> Se særlig tabell 5.3 under "Tabellvedlegg".

denne konsensus representerer et velbegrunnet kritisk potensial i forhold til den snevre politiske enighet om at fondet bør forvaltes bare til fordel for norske statsborgere. Visjonen om alle menneskers likeverd er en slik overlappende enighet i det sivile samfunn som burde vært brukt som en ressurs for å innføre en mer solidarisk forvaltning.

Solidaritet og mikrokreditt

Diskusjonen i det offentlige rom om den overordnede etiske forvaltning av pensjonsfondet har rettet betydelig oppmerksomhet mot at staten bør investere oljepengene på en mer solidarisk måte. Mange kommentatorer har ønsket¹³ at deler av kapitalen eller avkastningen hadde kommet de fattigste i verden til gode.

Verdikommisjonen var den første instans som offentlig kritiserte den etiske forvaltningen av fondet¹⁴. Kommisjonen ble opprettet av Bondevik I regjeringen 30. januar 1998 for å bidra til å debattere aktuelle etiske spørsmål i kjølvannet av den sterke interessen for etikk på 1990-tallet. Kommisjonen var bredt sammensatt. Den hadde derfor en forholdsvis høy grad av representativitet i forhold til ulike verdier i folket. Bondevik I regjeringens idé var da også at Verdikommisjonen skulle gjenspeile de verdier og holdninger vi gjenfinner i brede lag av folket. Derfor bestod råd og styringsgruppe av i alt 47 medlemmer med høyst ulik bakgrunn i livssyn, kultur og geografisk tilhørighet.

Kommisjonen ble likevel raskt enig om å utfordre den daværende borgerlige regjeringen til en alternativ investering av en større del av oljeformuen. Kommisjonen hevdet at siden investeringene var implementert utelukkende utenfor de fattigste markedene i verden, ville de ikke komme de fattigste til gode. Regjeringen ble bedt om å avsette 10 % til investeringer til underutviklede markeder. I et kort notat avviste regjeringen forslaget umiddelbart, uten noen nærmere begrunnelse, til kommisjonens forbauselse.

Liknende kritikk er gjentatt med jevne mellomrom siden den gang. Nylig har Kjell Roland, leder i Norfund, statens investeringsfond for næringsvirksomhet i utviklingsland fremmet liknende synspunkter. Han har pekt på¹⁵ at det er behov for en endring av de etiske retningslinjene til pensjonsfondet. Fondet bør brukes til å investere i fattige land i Afrika. Da mange land i sør må mangedoble tilgangen på energi for å vokse ut av fattigdommen kunne staten brukt noe av sin kapital til å investere i fornybar energi, i samarbeid med norske energiselskaper som sitter på relevant kompetanse.

Fra akademisk hold har det jevnlig kommet liknende synspunkter. Sosialøkonomen Kalle Moene ved UiO har foreslått å bruke en del av fondet til å opprette nye fond der avkastningen kan gå til andre formål. Han mener vi bør bruke fondet på en måte som understreker at vi deler med andre. Et internasjonalt katastrofefond, gjerne administrert av FN, ville passe inn i bildet.

”Etter naturkatastrofer er det ofte at under halvparten av det donorene lover faktisk betales inn. Her kunne Norge spilt en rolle ved å være først ute med å gi startkapital til et slikt fond ... eller vi kan sette oss som mål å utrydde én sykdom. Det er en liten ambisjon i en vond og vanskelig verden.”¹⁶

¹³ Challenges to Investment ethics in the Norwegian Petroleum Fund, a newspaper debate. Alm, Kristian. Philosophica, Ghent 2008

¹⁴ Verdikommisjonens sluttrapport, bd II. Valgt fellesskap. Prosjekter og forslag Oslo 1999, s. 156.

¹⁵ Aftenposten 3.5 2008.

¹⁶ Morgenbladet 9. februar 2007.

Under ønsket om å gjøre forvaltningen mer solidarisk ligger det naturligvis en tanke om at det er usolidarisk av staten å bruke avkastningen av oljepengene utelukkende på å tilfredsstille nordmenns velferdsbehov. Grunnprinsippet i fondet er jo at bare fremtidige og nåværende generasjoner i det norske samfunn skal få glede av kapitalen¹⁷. Derfor er bruken begrenset til den årlige avkastning. Kombinert med gjennomsnittelig årlige tilførsler av kapital siden oppstart på godt over 100 milliarder NOK¹⁸ betyr dette at fremtidige generasjoner av nordmenn kan nyte godt av en formue som vil gi gradvis økt avkastning i fremtiden.

Eller som det heter i forskrift for forvaltning av Statens pensjonsfond - Utland av 22. desember 2005. "Fondet er et virkemiddel for å sikre kommende generasjoner en rimelig andel av landets oljerikdom." Verken avkastningen eller formuen kan investeres i fattige og sårbare markeder, fordi man mener det vil innebære en uakseptabel risiko for den avkastningen de nåværende og fremtidige eierne skal være alene om å dra nytte av.

Men er ikke staten solidarisk nettopp i denne langsiktige forvaltningen av fondet? Finansminister Kristin Halvorsen har kalt fondsforvaltningen for "generasjonssolidaritet". Handlingsregelen styrer statens bruk av avkastningen slik at den kommer samfunnet til gode på lang sikt. Kunne ikke det kalles å være tilstrekkelig solidarisk? Staten gir jo arvesølvet til våre etterkommere, slik folk har gjort i uminnelige tider til sine barn.

Midlene dekker inn det årlige underskuddet på statsbudsjettet og er planlagt å fortsette å gjøre det på sikt slik at finansene kommer *hele* samfunnet til gode, også i fremtiden. Handlingsregelen skal sørge for det. Den setter en øvre grense for hvor mye det norske samfunnet kan bruke årlig. Max øvre grense er årlig avkastning. Den har vært gjennomsnittelig 4,5 % av formuen siden oppstart. Regelen krever at staten bruker noe mindre av avkastningen i oppgangstider enn i nedgangstider. Det skyldes at man ønsker å holde hjulene i økonomien i gang i nedgangstider og å unngå at den opphetes i oppgangstider. I begge tilfeller sørger regelen for at vår bruk er så begrenset at fondets formue spares. I begge tilfeller unngår vi dessuten at våre etterkommere arver gjeld av oss.

Men til tross for disse betydelige økonomiske gevinster for de fremtidige generasjoner er det et ganske bestemt samfunn som nyter godt av at avkastningen brukes til å unngå "gjeldsarv" og til at man dekker inn gjelden på statsbudsjettet. Det er ikke et underutviklet fattig samfunn. Hva slags samfunn er det egentlig?

Tidligere fremstillinger av norsk historie la vekt på overgangen fra et klassesamfunn med knapphet på velferd til et velferdssamfunn hvor godene var jevnere fordelt. Tanken om sosialdemokratiet som den rettferdige fordeler av samfunnets goder stod sentralt i slike fremstillinger¹⁹. I nyere historieforskning er det tendenser til å legge vekt på overgangen fra velferdssamfunn til overflodssamfunn²⁰. Tendensen finner gjenklang i sentrale arbeider internasjonalt. John Kenneth Galbraiths bok "The affluent Society" bar bud om et gryende historisk blikk for at vestlige samfunn produserer overflod, ikke bare innenfor privat sektor, men også innenfor statlig – sammenliknet med såkalte underutviklede samfunn.

Sammenliknet med den globale fattigdom er handlingsregelen riktignok en regel som skaper solidaritet med fremtidens nordmenn. Men fremtidens fattige faller radikalt utenfor dens svært

¹⁷ NoU 2003:22, s. 12 f., s.47 f.

¹⁸ http://www.norges-bank.no/Templates/Report___68375.aspx

¹⁹ Furre, Berge: Norsk hundreår. Oslo 2000.

²⁰ Benum, Edgeir: Aschehougs Norges historie. Oslo 2005. bd. 12, 1970-97, s. 195. Overflod og fremtidsfrykt..

snevre begrep om solidaritet. Sett med de fattiges øyne er regelen et uttrykk for at vi utelukkende er solidariske med våre behov for overflod. For de fattigste er handlingsregelen et uttrykk for den norske statens solidaritet med et overflodssamfunn.

Hva slags etiske perspektiver kan man bruke for å tolke den utfordringen? Inge Lønning har påpekt²¹ at deler av vår kulturelle atferd handler om å befeste, bygge ut og forsterke makt av ulikt slag; kunnskapsmakt, retorisk makt, fysisk makt og pengemakt. Økningen av forskjeller i slike typer makt kan sies å være noe av den indre drivkraften i vår samhandling med dem vi samhandler og konkurrerer med, det være seg individer, grupper eller samfunn. I flukt med dette perspektivet kan man kritisere handlingsregelen for å bidra til en utdypning av *maktforskjellen* mellom vårt samfunns overflod og de underutviklede samfunns fattigdom. Det er overmakten i vår overflod som forsterkes når staten via sinnrike mekanismer sørger for at etterslekten ikke rammes av gjeld. Og det er avmakten i fattigdommen som relativt sett forsterkes, fordi de aller fleste fattige samfunn tynges av dyp gjeld og mangler en tilsvarende økonomisk kraft til å løse sine gjeldskriser – og fordi fondets investeringer er holdt utenfor deres markeder.

En slik ekspansjon av maktforskjeller kolliderer med en grunnverdi eller visjon i vår kultur, som det er utbredt enighet om. Jeg tenker på visjonen om alles menneskeverd og dens etiske implikasjoner; reduksjonen av forskjeller i makt.

Tilblivelsen av menneskerettighetene er et godt eksempel på forholdet mellom visjonen om likeverd og arbeidet med å redusere uakseptable maktforskjeller. Umiddelbart etter 2. verdenskrig begynte verdenssamfunnet arbeidet med å utforme et normsett som skulle bidra til at krigens tragedier ikke gjentok seg. Erfaringen med despoter som manipulerte hele samfunn til å samle all makt på deres hender førte til at man umiddelbart etter krigen tok fatt på arbeidet med å enes om normer som kunne beskytte individer og samfunn mot umenneskelig maktbruk. Inspirasjonskilden fant verden i en visjon som er dypt rotfestet i en rekke verditradisjoner - visjonen om alle menneskers likeverd. Menneskerettighetene fastslår som selve grunnprinsippet allerede innledningsvis i artikkel 1 at alle mennesker har samme verdi. "Alle mennesker er født frie og med samme menneskeverd og menneskerettigheter."²² Erklæringen understreker at alle mennesker har krav på nøyaktig de samme rettighetene ut fra et prinsipp - alle har samme verdi. Likeverdet er selve det prinsipp erklæringen setter ut i livet via visjonen om like rettigheter for alle.

Likeverdsvisjonen i menneskerettighetene er dypt rotfestet i det norske rettssamfunn og i det sivile samfunn som en overlappende konsensus i folket. Likeverdsvisjonen bør brukes til å argumentere for en revisjon av den politiske innretningen på pensjonsfondet. Handlingsregelen kan kritiseres ut fra en tanke om at et fond som dessuten er eksplisitt basert på menneskerettighetserklæringen²³ er særlig forpliktet til å la likeverdsvisjonen i erklæringen spille en viktig rolle i utformingen av en solidarisk forvaltning.

Likeverdsvisjonen står meget sterkt i vår kultur, ikke bare fordi menneskerettighetserklæringen har vunnet gehør og er blitt stadig mer innarbeidet i vårt lovverk og forvaltning. Visjonen om alles likeverd har lenge tilhørt kulturens og sivilsamfunnets eldste forankringer, fordi ulike livssyn av religiøs og sekulær støpning, til tross for store innbyrdes uoverensstemmelser, har vært enige om denne tanken som et av sine fundament. Kristendom og nyere religioner, humanisme, arbeiderbevegelse, ulike moderne livssyn og ny-religiøse strømninger – ja hvem enes ikke om alles likeverd?

²¹ Lønning, Inge: Ledelse og makt. Noen refleksjoner rundt lederskapets etikk. Kirke og Kultur. Årgang 93. 1988, s. 21-37.

²² Verdenserklæringen om menneskerettighetene. Artikkel 1. <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/nrr.htm>

²³ NoU 2003:22, s. 96-97.

En økt politisk bevissthet om at det foreligger en konsensus blant ”folk flest” om alles likeverd bør få konsekvenser for hva slags solidaritet fondet blir forpliktet på i fremtiden. Fondet bør bidra til å redusere de økonomiske maktforskjellene mellom vår overflod og andres fattigdom. Menneskerettighetenes grunnlag, alles likeverd, bør fungere som en motivasjonsfaktor for våre folkevalgte. De bør vedta å utvide fondets solidaritet fra å omfatte det nære og kjente (norske statsborgere) til å inkludere de fattige.

Men er det mulig å omskape slike abstraksjoner til en konkret finansforvaltning som utvider betydningen av solidaritet til noe mer enn generasjonssolidaritet?

Mohammed Yunus og Grameen Bank er et av mange eksempler på at en sammenkobling mellom solidaritet og finans er gjennomførbar og vellykket i praksis. Nobelkomiteen legger i forbindelse med fredspristildelingen for 2006 vekt på at; ”Frå ein smålåten start for tre tiår sidan har Yunus, fyrst og fremst gjennom Grameen Bank, utvikla mikrokreditt til eit jamt viktigare verkemiddel i kampen mot fattigdom. Grameen Bank har gjeve idear og mønster for dei mange institusjonane innanfor mikrokreditt som har oppstått rundt om i verda.”²⁴

Yunus har selv påpekt²⁵ at et lån i størrelsesorden 15-20 \$ har vist seg tilstrekkelig til at fattige mennesker har etablert seg som entreprenører og skapt små bedrifter. Om han har rett kan fondet hjelpe mange.

The Economist²⁶ har imidlertid påpekt at internasjonale storbanker i den senere tid har sett mulighetene til å tjene store penger på mikrokreditt. ”Alle skal i mikrokreditt.” Kommersialiseringen av mikrokreditt har endret vilkårene for de fattigste. Tidligere utlånspraksis som var preget av idealistiske institusjoner som hadde de fattiges kår for øye var basert på moderate krav til inntjening. Disse institusjonene krevde betydelig lavere rente enn det storbankene nå gjør. Store finansinstitusjoner øker utlånsrenten sammenliknet med tidligere mer moderate rentenivåer. En eventuell endring av pensjonsfondets forvaltningsstrategi vil måtte manøvrere i spenningen mellom slike forskjeller. Forvaltningen bør tydeliggjøre hvor på skalaen den velger å ”lande” hvis mikrokreditt blir introdusert som et nytt finansielt instrument i fondet, noe som kan være på trappene.

Forslag 2: *Statens pensjonsfond utland bør introdusere mikrokreditt som et av sine finansielle instrumenter, fordi det vil bidra til at forvaltningen blir mer solidarisk med de fattigste og mer i pakt med en overlappende konsensus i befolkningen om menneskerettighetenes grunnprinsipp - alle menneskers likeverd. Introduksjonen bør skje i et omfang som ikke er marginalt, ellers vil fondet neppe unngå rent kosmetiske endringer av den usolidariske innretningen på investeringsstrategien.*

Medansvar - for Totals medansvar for overgrep

Pensjonsfondet hadde ved begynnelsen av 2008 ekskludert 29 selskaper. Flesteparten av selskapene var våpenprodusenter som hadde produsert sentrale komponenter til klasebomber, landminer og kjernevåpen²⁷. Hvorfor ekskluderer pensjonsfondet selskaper fra sin portefølje? Hva er den etiske begrunnelsen for en slik praksis?

²⁴ http://nobelpeaceprize.org/nor_lau_announce2006.html

²⁵ Yunus, Mohammed: NPQ: New Perspectives Quarterly; Spring2008, Vol. 25 Issue 2, s. 88-89. Yunus, Mohammed: Credit for the Poor. Harvard International Review, Fall 2007, Vol. 29 Issue 3, s. 20-24.

²⁶ The Economist. Profiting from microcredit. 15 mars 2007.

²⁷ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/fin/tema/andre/Etiske-retningslinjer/Selskaper-som-er-utelukket-fra-fondets-i.html?id=447122>

Grunnlaget for å ekskludere selskaper finner vi i det problem de etiske reglene omtaler i vel nøytrale vendinger, - pensjonsfondets *medvirkning* til uakseptable normbrudd. Med medvirkning mener man stort sett det samme som når man i dagligtalen snakker om medansvar eller medskyldighet, nemlig at man er sammen med andre om ansvaret for å bevirke noe uakseptabelt. Derfor bruker jeg de tre begrepene som tilnærmet ekvivalente i det følgende.

Tenkningen om medvirkning ble først utviklet i NoU 2003:22 av Graver-utvalget. Siden ble utvalgets betraktninger om medvirkning i det alt vesentlige videreført i en stortingsmelding og vedtatt av Stortinget som en hovedkomponent i fondets regler. Begrepet medvirkning er siden videreutviklet i Norges Bank og i Det etiske råd under Finansdepartementet, et råd som jo er forpliktet på å tolke nettopp de nevnte regler som grunnlag for sine tilrådninger om eksklusjon.

Simon Chestermann påpekte under Finansdepartements konferanse "Investing for the future" at en svakhet i fondets begrep om medskyldighet er den rendyrkede pliktetiske profilen. Medskyldighet blir for nært knyttet til den handling man plikter å utføre, handlingen i seg selv. Man ignorerer det medansvar fondet kan ha for konsekvensene av porteføljeselskapenes produksjon og virksomhet. Amerikaneren fremholdt at for nordmenn er problemet med å være medskyldig isolert til den belastning driften av fondet påfører dem. Som eiere vil de ikke bli medskyldige i "skitten" virksomhet gjennom investeringene, f. eks. ved at fondet investerer i produksjon av folkerettsstridige masseødeleggelsesvåpen. Det er med andre ord hensynet til en selv som blir enerådende.

Reglene underbetoner hensynet til at investeringene kan medvirke til skadevirkninger på andre. Investeringer i uakseptabel selskapsdrift kan naturligvis medvirke til forhold som rammer andre enn nordmenn. Dette problemet fremgår særlig tydelig av en skarp etisk distinksjon i de etiske reglene. Reglene fastslår at hvis porteføljeselskapets brudd *kun* skjedde i fortiden og ikke vil gjenta seg i nåtid og fremtid kan man ikke si at fondet er medskyldig. Det *var* medansvarlig i bestemte handlinger, men verken er eller vil bli det, fordi handlingene er avsluttet.

I følge reglene vil imidlertid medskyldighet kunne foreligge i nåtiden og fremtiden i forhold til handlinger som pågår eller vil komme til å pågå. Medansvar vil foreligge der det er en uakseptabel risiko for at investeringene gjør at fondet medvirker til grove eller systematiske brudd på menneskerettighetene i nåtid eller fremtid, brudd som riktignok kan stå i kontinuitet med handlinger i fortiden. Men da er det ikke bruddene i fortiden som tilsier medansvar, men en eventuell fortsettelse av det som har skjedd.

Fondets regelverk²⁸ innfører med dette en problematisk distinksjon mellom mangel på medansvar i fortidens avsluttede handlinger på den ene siden og medansvar i nåtidens og fremtidens pågående og kommende handlinger på den annen.

Distinksjonen er for skarp hvis man tolker medskyldighetsbegrepet ut fra den erfaring at avsluttede handlinger i fortiden ofte har konsekvenser langt inn i fremtiden. Da er det snarere *sammenhengen* mellom fortid og nåtid/fremtid som må under lupen. Det er fullt mulig, ja endog realistisk å tenke seg at fondet er medskyldig i fremtiden som en følge av medansvar i fortidige handlinger, selv om et selskap helt og holdent har stanset en tidligere produksjon eller virksomhet som representerte grove brudd på internasjonale normer. Konsekvenser av avsluttede

²⁸ Etiske retningslinjer for Statens pensjonsfond utland: Filtrering og uttrekk, punkt 4.4.
<http://www.regjeringen.no/nb/sub/Styrer-rad-utvalg/etikkradet/Etiske-retningslinjer.html?id=425277>

handlinger har nå engang en egen evne til å eksistere videre likevel, ikke minst fordi skadevirkninger kan være alvorlige.

Poenget lar seg illustrere ved å se nærmere på en av de mest kontroversielle investeringene i fondet, pengeplasseringen i det franske oljeselskapet Total. Etikkrådet anbefalte i sin tid Finansdepartementet at Total ikke burde ekskluderes fra porteføljen²⁹, fordi medvirkning angivelig ikke kunne sies å foreligge. Bakgrunnen for vurderingen var det franske oljeselskapets bygging av en rørledning for transport av gass fra selskapets offshore aktiviteter i havområdene utenfor Burma, gjennom Burma til Thailand. Frivillige organisasjoner var blant dem som stod i første rekke når det gjaldt å kritisere Total for ustrakt brudd på menneskerettighetene. De hevdet at selskapet så gjennom fingrene med at burmesiske sikkerhetsstyrker deporterte landsbyer og tvang sivilbefolkning til å arbeide på prosjektet. I sin uttalelse av 14. nov. 2005 anså Rådet det imidlertid som svært lite sannsynlig at selskapet *i fremtiden* ville bli medansvarlig for slike brudd på menneskerettighetene som Total ble anklaget for å ha medvirket til på 1990-tallet.³⁰

Rådet mener det er lite sannsynlig at Total i fremtiden vil gå i gang med utbygging uten å sikre seg mot at selskapet havner i en tilsvarende situasjon som den som oppsto i perioden 1995-98. Rådet mener derfor at det ikke foreligger en uakseptabel risiko for at Total vil gjenta sitt tidligere handlingsmønster i fremtiden.

Men rådet vurderte ikke om Total hadde et medansvar for at de burmesiske sikkerhetsstyrkenes systematiske bruk av tvangsarbeid fikk *uopprettelige eller varig negative konsekvenser* for sivilbefolkningen. Grunnen er enkel, de etiske reglene gir ikke rådet mandat til å foreta slike etiske vurderinger. Byråkratisk sett hadde rådet sitt helt på det tørre. Men ikke etisk. Hvis rådet hadde gått ut over sitt mandat og vurdert sikkerhetsstyrkenes brutale fremferd i møte med sivilbefolkningen burde de etisk konkludert med følgende: Konsekvensene av tvangsarbeid, deportasjon og tortur er etter all sannsynlighet uopprettelige. Det etiske råd skrev nemlig i sin tilråding:³¹

I følge interesseorganisasjonen FDHI og ERI pågikk det omfattende og systematisk bruk av tvangsarbeid i hele perioden 1992-1998, der lokalbefolkningen ble tvunget til å bygge militærleire og infrastruktur knyttet til rørgaten, som landingsplattformer for helikoptre, veier langs rørledningstraseen for prosjektet, bygninger, samt rydding av selve rørgaten.

...

Andre beskyldninger om overgrep fra sikkerhetsstyrkene mot sivilbefolkningen omfatter vold, tortur, summariske henrettelser av det som det militære oppfatter som etniske rebeller, avstraffelser og vold under tvangsarbeid, også overfor kvinner og barn.

I den tidligere omtalte kjennelsen om Unocal mente retten at det kunne føres bevis for at både Total og Unocal visste at det militære faktisk benyttet seg av tvangsarbeid i Yadana-prosjektet, og at selskapene kjente til overgrepene. Retten mente dessuten at det også var grunn til å anta at Total samarbeidet med det militære om sikkerheten i området.

²⁹ <http://www.regjeringen.no/nb/sub/Styrer-rad-utvalg/etikkradet/Tilradninger/Tilradninger/Tilradning-14-november-2005.html?id=425314>

³⁰ <http://www.regjeringen.no/nb/sub/Styrer-rad-utvalg/etikkradet/Tilradninger/Tilradninger/Tilradning-14-november-2005.html?id=425314>

³¹ <http://www.regjeringen.no/nb/sub/Styrer-rad-utvalg/etikkradet/Tilradninger/Tilradninger/Tilradning-14-november-2005.html?id=425314>

Det er godt dokumentert i psykologisk og psykiatrisk forskningslitteratur at mennesker kan få varige psykiske skader som følge av overgrep og brutal behandling, såkalte seinskader. Dokumentasjonen av det post-traumatiske stressyndrom³² hører med i dette bildet. Det er rimelig å tro at slike psykiske seinskader kan ha rammet burmesiske barn, ungdom og voksne som arbeidet for Total. Dessuten er risikoen stor for at de burmesiske familiene til de henrettede mistet hele eller deler av sitt inntektsgrunnlag. Konsekvenser av så brutal atferd vil naturligvis kunne gjøre seg gjeldende langt inn i fremtiden, selv om de handlinger som utløste dem i fortiden helt og holdent har opphørt.

Det er derfor liten tvil om at Statens pensjonsfond - Utland er medansvarlig for uopprettelige skadevirkninger av Totals engasjement i Burma på 1990-tallet, skadevirkninger som tynger den burmesiske sivilbefolkningen den dag i dag.

Eksklusjoner - frihet fra medvirkning?

Burde Det etiske råd ha tilrådet departementet å ekskludere Total for å unngå medvirkning til disse uopprettelige skadevirkningene? Da måtte man i tilfelle akseptert at når fondet ekskluderer så fører det til at man unngår medansvar. Men er det egentlig mulig å bli kvitt medskyldighet ved å agere i markedet?

Fondet har jo nettopp det for øye når man ekskluderer selskaper fra porteføljen. Hensikten er uttalt i reglene. Reglene sier at fondet gjennom investeringene ikke skal medvirke til de alvorligste normbrudd i selskapene og at eksklusjoner er ett av to virkemidler som skal brukes for å unngå slik medvirkning.³³

Andreas Føllesdal har argumentert for at hensikten i reglene er berettiget, men uten å analysere hva en eksklusjon består i når det gjelder dens mulige evne til å frigjøre fra medvirkning. Føllesdal har på et kontraktsteoretisk grunnlag inspirert av John Rawls argumentert for at eksklusjoner faktisk fører til at fondet blir kvitt sin medvirkning.³⁴ Men arbeidene hans gir ingen kunnskap om hvorfor det å ekskludere frigjør fra medansvar. Det gjør heller ikke arbeidene til en annen av eksklusjonspolitikkenes forsvarsmenn, Alexander Cappelen. Også han forutsetter uten videre at eksklusjoner av selskaper faktisk medfører at fondet unngår medvirkning.³⁵ Dette spørsmålet er heller ikke drøftet av The Albright-group og S. Chestermann i høringsuttalelsen de sammen har oversendt Finansdepartementet eller i den kritikken av Det etiske råd som S. Chestermann har utformet på egen hånd.³⁶

³² Eitinger, Leo, Holen, Are: Posttraumatiske stresstilstander og medisinske erstatningsspørsmål. Tidsskrift for Den norske legeförening. Årg. 106, nr 27 (1986) s. 2228-2230

³³ Etiske retningslinjer for Statens pensjonsfond utland: Filtrering og uttrekk, punkt 4.4. <http://www.regjeringen.no/nb/sub/Styrer-rad-utvalg/etikkradet/Etiske-retningslinjer.html?id=425277>

³⁴ Føllesdal, Andreas: Ethical investing and human rights: A norwegian case.. Nordisk tidsskrift for menneskerettigheter 25.4 (2007), s. 420-433. Føllesdal, Andreas: Human rights investment filters: A defense (upublisert) 2008.

³⁵ Alexander Cappelen: "Etisk forvaltning av petroleumsfondet." Norsk Økonomisk tidsskrift 118(2004) s.77-90. Alexander Capepen: "Etiske grunnspørsmål i utformingen av etiske retningslinjer for Petroleumsfondet", vedlegg 2 i NoU 2003:22.

³⁶ Se; http://www.regjeringen.no/upload/FIN/Vedlegg/aff/Albright_Group_Ethical_Guidelines.pdf for å finne fellesuttalelsen. Chestermanns eget bidrag: The turn to ethics: Disinvestment from multinational coporation for human rights violations – the case of Norway's sovereign welath fund. American University International Law Review, Vol. 23, pp. 577-615, 2008

Spørsmålet står med andre ord ubesvart. Er selve eksklusjonsmekanismen et egnet virkemiddel til å unngå medvirkning i forhold til slike handlinger? Fører eksklusjoner til at man frigjør seg fra medskyldighet?

Å "ekskludere" gir i norsk dagligtale assosiasjoner til å skyve noe vekk, bli kvitt noe, fri seg fra noe. Å ekskludere noen betyr at man forhindrer noen i å delta i en virksomhet eller prosess. Dessuten unngår man selv å ha et forhold til de ekskluderte i den angjeldende sak. Man er kvitt problemene med å være i et dårlig selskap, for å bruke en metafor. Overført til pensjonsfondet synes det å ekskludere et selskap å bety at selskapet ikke lenger får delta i porteføljen, og at fondet har avsluttet sitt forhold til selskapets negative virksomhet. Er det tilfelle?

Å ekskludere et selskap fra porteføljen er i praksis å selge fondets eierandel på det åpne marked. Handelsplassen er åstedet for å kvitte seg med skyld og ansvar. Etisk sett er dette å introdusere en ny sosial setting og en ny metode for å komme til rette med medvirkning og medansvar, sammenliknet med hva som har vært vanlig innenfor toneangivende moraltradisjoner i vår kulturkrets. Disse tradisjonene har vist til ikke-kommersielle sosiale settinger og verdier for å overvinne³⁷ medansvar og medskyldighet, slike som er rotfestet i vår kulturarv. Kulturarven klargjør at det å unngå medansvar og medskyldighet er et strevsomt, langt og tungt arbeid som krever betydelig tålmodighet og innsats av dem som tar utfordringen på alvor, enten man tenker på medskyldighet i selve handlingen eller i forhold til dens skadevirkninger.³⁸

Å bruke markedsmekanismen for å unngå medvirkningen til selskapets uakseptable handlinger er et brudd med slike prosesser. Ifølge fondets regler synes markedet å åpne for den mulighet at man med et raskt grep, salg og kjøp, med ett er kvitt hele problemet. Sammenliknet med det strev som vår kulturarv legger vekt på synes dette å være en lettvinnt løsning. Derfor må man spørre. Fungerer egentlig salget av eierandelen og kjøpet av denne som et effektivt middel til å nå det ønskete mål; frihet fra medvirkning?

Det er rimelig å hevde at fondet gjennom sitt salg *ikke* oppnår å fri seg fra slik medvirkning, fordi det enkelte salg innebærer at fondet frivillig gjør det mulig for en annen investor å bli medskyldig i samme virksomhet eller produksjon. Medvirkningen til selskapets normbrudd fortsetter, om enn indirekte, fordi man frivillig overfører eller overlater eierandelen til en eller flere nye kjøpere. I begge situasjonene gjør fondet det mulig for andre å bli medskyldig, på frivillig basis, og gjør seg dermed medskyldig i andres medskyldighet, enten de som overtar eierandelen er én eller flere investorer.

Et salg av en eierandel på det åpne marked innebærer med andre ord ikke at fondet avslutter sitt forhold til selskapets negative virksomhet. Snarere sikrer salget en kontinuitet i selgers forhold til den uakseptable virksomheten som også kjøper blir medansvarlig for. Selger og kjøper agerer i et nettverk som ikke frigjør dem fra hverandre, men skaper gjensidig avhengighet dem i mellom. Markedet.

Når staten passivt selger sin eierandel til en ny investor uten å gripe inn i den uakseptable virksomheten til selskapet innebærer det dessuten en risiko for at skadevirkninger av produksjon eller virksomhet fortsetter å ramme en uskyldig tredje part. Det var tilfelle med salget både av eierandelen i Wal-Mart og i gruveselskapet Freeport McMoRan Copper & Gold Inc.

³⁷ For en nærmere redegjørelse, se: Kristian Alm: Visjoner om skyldfrihet. Oslo 1999.

³⁸ Leer-Salvesen, Paul: "Skyld som straffens forutsetning. Noen tanker om skylden i rette og skylden i livet", kapittel V i; Menneske og straff: En refleksjon om skyld og straff som et bidrag til arbeidet med straffens etikk (dr.avh., 1991) Universitetsforlaget.

Fondets overføring av disse eierandelene til nye investorer gjorde det mulig for kjøperne å bli sittende med det samme medansvar som fondet ønsket å kvitte seg med. Etikkrådet påpekte at det var en uakseptabel risiko for at begge selskapenes normbrudd ville fortsette i fremtiden.³⁹

Freeport driver en av verdens største kobbergruver på øya New Guinea i Indonesia. Driften har omfattende negative konsekvenser for naturmiljø og mennesker. Gruvedriften strekker seg fra høylandet 4 000 moh. over en strekning på 130 km ned til lavlandet ved kysten. Selskapet tømmer ut enorme avfallsmasser i et stort elvesystem som renner ut i et delta ved havet. Massene inneholder miljøgifter som forgifter fisk og mikroorganismer og ødelegger elvene som drikkevannskilder. Urbefolkningsgrupper som lever i kystområdene der elvene renner ut har fått ødelagt mange av sine livsbetingelser som følge av gruvedriften. Etikkrådet pekte på at det er en uakseptabel risiko for at gruvedriften vil fortsette å føre til irreversible ødeleggelser av deres livsbetingelser.

15. februar 2006 anbefalte rådet Finansdepartementet å selge seg ut av denne eierposten. Departementet tok rådet til følge. På instruks fra departementet solgte Norges Bank eierandelen våren 2006. Dermed la fondet den nødvendige betingelsen til rette for at den neste investoren ble medansvarlig for både de irreversible miljøødeleggelsene og deres sosiale konsekvenser.

Fondet opererer følgelig med en altfor optimistisk forståelse av hvilken etisk betydning markedsmekanismen har i fondets forsøk på å fri seg fra medskyldighet i de normbrudd et porteføljeselskap er ansvarlig for. Realiteten er at markedsmekanismen fastholder fondets forhold til selskapenes normbrudd i en indirekte form, både hva angår de handlinger som utgjør normbruddene og deres konsekvenser.

Fondets medansvar etter salg kan i sin indirekte form sammenliknes med fondets medansvar i forhold til porteføljeselskapenes medansvar for virksomheten til sine underleverandører. Dette medansvar for medansvar er en utfordring det aktive eierskap i Norges Bank har arbeidet mye med, ikke minst i forhold til underleverandører i 3. verden. I Norges Bank opererer man følgelig med et annet begrep om medansvar enn i Det etiske råd. Mens Det etiske råd bidrar til å skape den illusjon at salg og kjøp fjerner medansvar arbeider sentralbanken med å ta utfordringene ved medansvar på alvor ved å sette investeringsselskapene under press.

Markedsmekanismen kan imidlertid representere et effektivt oppgjør med medvirkning og medansvar. Men først når mekanismen fungerer i overensstemmelse med erfaringene fra vår kulturarv. Å overvinne medansvar er en langdryg prosess som tar tid og krever betydelig innsats. Grovt forenklet: Først når fondets eierandel er solgt og kjøpt tilstrekkelig mange ganger til at fondets opprinnelige medansvar er blitt vannet ut kan man si at fondet unngår medansvar. Det betyr at fondets egen innsats (salget) bare er én blant mange brikker i et komplekst bilde av en rekke kjøp/salg der fondet er avhengig av en rekke andre investorers kjøp og salg før fondet kan sies å ha unngått medansvar i pregnant forstand.

³⁹ [http://www.regjeringen.no/upload/FIN/Statens%20pensjonsfond/Tilrådning_15_februar_2006.pdf](http://www.regjeringen.no/upload/FIN/Statens%20pensjonsfond/Tilr%C3%A5dning_15_februar_2006.pdf). Malmen som utvinnes i gruvene inneholder gull, sølv og kobber. I 2004 ble det tatt ut i underkant av 640 000 tonn masser per dag som ga en produksjon på ca 185 000 tonn malm per dag. Driften av gruvene var knyttet til å bruke elver i fjellområdet som deponi for avfallsmasser i størrelsesorden 230 000 tonn pr. dag. Den kumulative produksjonen av avgangsmasser er anslått til 3, 25 milliarder tonn fra gruvedriften startet og frem til 2041. Avfallsmassene inneholder farlige tungmetaller som kobber, arsen, kadmium og kvikksølv. De siver ut i elvesystemet og transporteres med vannet til deltaet i kystområdet hvor det ligger en rekke landsbyer bebodd av urbefolkningsgrupper.

Forslag 3: *Under den forutsetning at Finansdepartementet ønsker å opprettholde uttrekksmekanismen bør fondet endre begrunnelsen for å ekskludere de ”verste ”selskapene. I sin nåværende form gir de etiske retningslinjene et misvisende inntrykk av at fondet kan bruke markedsmekanismen til å unngå medvirkning til grove og systematiske brudd på internasjonale normer ved enkeltvise eksklusjoner av såkalte ”verstinger”. Det er ikke mulig å unngå et slikt medansvar via salg. Grunnen er at når fondet opererer som selger og frivillig overlater sin eierandel til en kjøper blir man medansvarlig for kjøperens medansvar.*

Aktivt eierskap – frihet fra medvirkning?

I tillegg til eksklusjoner tar fondet i bruk et aktivt eierskap (dialog, stemmegivning, samarbeid med andre fond, styrerepresentasjon) for å unngå medvirkning til grove brudd på internasjonale normer. To ulike midler virker i en og samme retning. I reglene heter det at en slik ”frigjørende” eierskapsutøvelse er et middel med et bestemt mål for øye. Fondet skal bruke:

”Eierskapsutøvelse for å fremme langsiktig finansiell avkastning basert på FNs Global Compact og OECDs retningslinjer for eierskapsutøvelse og for multinasjonale selskaper.”

Det Norges Bank søker å unngå i utøvelsen av eierskap er å medvirke til normbrudd som har en uakseptabel risiko for den langsiktige avkastningen. Hvilke normbrudd er det tale om? Er det medvirkning til fortidens, fremtidens eller begge typer normbrudd man anser som en finansiell trussel?

Syse og Gjessing har pekt på noe som gir en indikasjon. Pensjonsfondet er en global, langsiktig investor med om lag 7000 aksjeselskaper. For en slik investor vil det som er eksterne forhold under normale investeringsbetingelser ofte opptre som intern risiko. Forfatterne fremholder at for fondet som global investor er utslipp av klimagasser, korrupsjon og barnearbeid slik intern risiko. Disse risiko har globale investorer mulighet til å utøve en forholdsvis effektiv innflytelse på. Av disse to grunner har pensjonsfondet forpliktet seg på at strategien for 2007-2010 i særdeleshet skal rettes mot å bekjempe nettopp slik risiko.

Men ser man nærmere på strategien for 2007-2010 er det påfallende hvor smalt man tenker om medansvar. Strategien sier intet om at fondet bør kreve at porteføljeselskapene retter opp de *skadevirkninger* de har påført andre, f.eks. når tvangsarbeid fører til psykiske seinskader. Strategien er taus om porteføljeselskapenes ansvar for normbrudd i fortiden med etterdønninger inn i fremtiden. Utøvelsen av eierskap fokuserer ikke på at porteføljeselskapene bør rette opp de skadevirkningene som fortidens drift og produksjon har påførte ansatte, sivilbefolkning eller andre. Snarere er det ønsket om å unngå å medvirke til at selskapene begår normbrudd i fremtiden som står i fokus for den finansielle strategien. Vi står dermed overfor en analogi når det gjelder det etiske råds og det aktive eierskapets innsnevring av fenomenet medansvar.

Det innskrenkede begrep om medansvar ser man særlig i Norges Banks Investment Managements årsrapporter, ikke minst årsrapport for 2007. Her fremgår det at ledende porteføljeselskaper innenfor landbruk og metall har brukt barnearbeid i stort stil. Formuleringene i rapportene er riktignok diplomatiske og forsiktige. De levner likevel ingen tvil om at man på disse industrisektorene har utnyttet barn som arbeidskraft på måter som representerer en betydelig helsefare for mange.

” ... selskaper som er ledende på to sektorer – henholdsvis landbruk og metall – og som står overfor betydelige utfordringer når det gjelder å unngå bidrag til grovt og farlig barnarbeid og medhørende krenkelser av barns rettigheter.”

Det er imidlertid ikke de skadevirkningene selskapenes krenkelser har påført barna som står i fokus for utøvelsen av eierskap. Snarere krever fondet i sine dialoger med selskapene at de i fremtiden slutter med slike krenkelser ved å foreta forbedringer i arbeidsprosesser og prosedyrer.

”Dialogen med de i alt åtte selskapene innenfor disse sektorene fortsetter inn i 2008 ... I flere av selskapene arbeides det med konkrete forbedringer ... Flere av selskapene melder at de i sin rapportering for 2007 vil kunne legge frem konkrete forbedringer i måten disse spørsmålene er behandlet på.”

Nå kan man saktens innvende at den etiske forvaltningen av porteføljen befinner seg i en tidlig fase. Da kan man ikke forvente at fondet skal ha kapasitet til å gå løs på porteføljeselskaper med virksomhet i fortiden som medførte uakseptable effekter som vedvarer inn i fremtiden. I kritiske startfaser må man snarere drive ”brannsløkking”, som ledelsen i Norges Bank har antydnet. Innsatsen må rettes mot de områder der det brenner verst. Fondet må derfor satse på å stanse de groveste brudd på menneskerettighetene. Man må dessuten prioritere å dokumentere normbrudd som ikke er dokumentert, ikke minst for å gi en bred internasjonal offentlighet mulighet til å agere.

Deler av rapporten underbygger en slik oppfatning. Årsrapport 2007 poengterer at man primært har valgt å gå inn i dialoger der man helt eller delvis mangler relevant og nødvendig informasjon fra selskapenes side om hvordan de følger internasjonale konvensjoner om menneskerettigheter generelt og barns rettigheter spesielt.

Men - dette smale begrepet om medvirkning er ikke ambisiøst nok for et fond med ambisjoner om å være i verdenstoppen når det gjelder å implementere etikk i forvaltningen. Å arbeide for å unngå medansvar bare ved å avverge at fortidens normbrudd gjentar seg i fremtiden er ikke godt nok, verken for det mandat rådet arbeider ut fra eller for Norges Bank. Medansvar må også knyttes til å strebe etter å unngå skadevirkningene av de handlinger man medvirket til i fortiden, skader som vil foreligge på en skala fra opprettelige til uopprettelige.

Knut E. Løgstrup har påpekt at uopprettelige skader er de mest utfordrende etisk sett⁴⁰. Skal man ta dem på alvor må man fiksere oppmerksomheten ved dem. Men da forhindres innsatsen i møte med livets nye etiske utfordringer. Går man helt og holdent inn for å takle nye utfordringer ignorerer man det uopprettelige. Kunsten blir å finne den rette balansegang mellom disse ytterlighetene.

Fondets utfordring kan et stykke på vei sees i lys av en slik utfordring. Man må finne en balansegang mellom tiltak rettet mot fortid og fremtid. Jo større vekt man legger på den ene utfordringen jo større fare er det for at den andre blir nedprioritert. I dag er eierskapsutøvelsen i det alt vesentlige knyttet opp mot tiltak rettet mot å unngå medvirkning til fremtidige normbrudd hos porteføljeselskapene. Det har gått på bekostning av arbeidet med å pålegge porteføljeselskapene å rette opp skadevirkningene av normbruddene i fortiden. Det er grunn til å tro at en aksjeportefølje på 7000 selskaper med et stadig større antall investeringer i deler av

⁴⁰ Løgstrup, Knud E.: Norm og spontaneitet. Etik og politik mellem teknokrati og diletantokrati. s. 78 ff. København 1973.

verden hvor demokrati og menneskerettigheter lenge har stått svakt - såkalte emerging markets - rommer et betydelig antall selskaper som bør pålegges slike krav.

En slik etisk nyorientering av sentralbankens aktive eierskap kan også begrunnes ut fra fondets langsiktige finansielle interesser. De ledende porteføljeselskapene på risikofylte sektorer som landbruk og metall har ansvar for grovt og farlig barnarbeid. Slikt arbeid kan lett medføre at barna i første omgang får en betydelig nedsatt funksjonsdyktighet, fordi de rammes av fysiske og psykiske helseskader. Å bli påført en svekket helsetilstand og få nedsatt sin funksjonstilstand som barn kan føre til at man som voksen får en varig svekket arbeidskapasitet. Det er på ingen måte i fondets langsiktige finansielle interesse. Hvis selskapene derimot er "føre var" og bøter på slike helseskadene hos barn på et tidlig tidspunkt vil det kunne øke deres arbeidskapasitet som ansatte på lang sikt. Det vil kunne bidra til å sikre selskapets og fondets langsiktige inntjening. På kort sikt vil trolig selskapene se slike tiltak som vriene og uakseptable utgiftsposter. I det langsiktige for ikke å si evige regnskap som man opererer med som en av verdens ledende globale investorer kan utgiftene komme til å lønne seg for alle.

Forslag 4: *De etiske reglene som definerer oppgavene til det aktive eierskap i Norges Bank bør suppleres med en ny passus: Norges Bank bør arbeide aktivt for å unngå medvirkning til de grove og vedvarende skadevirkninger på mennesker og natur som er bevirket av porteføljeselskapene. Banken bør unngå et slikt medansvar både i de tilfeller hvor selskapene har avsluttet de uakseptable handlinger som gir grove og vedvarende skadevirkninger og der de fortsetter å utføre slike handlinger. Norges Bank kan unngå slik medvirkning ved å kreve at selskapene bøter på og gjenoppretter grove og varige skadevirkninger av begge typer handlinger. Grove og vedvarende skader på barns fysiske og psykiske helse bør omtales som en særskilt utfordring, i begge sammenhenger.*

Et passivt eierskap

Pensjonsfondet prioriterer naturligvis sine ressurser svært bevisst. Eierskapsgruppen i Norges Bank retter sin oppmerksomhet i det alt vesentlige mot aksjeselskapene i porteføljen. De er ca. 7000 i antall og utgjør ca. 60 % av porteføljen. De resterende 40 % av investeringene er lagt til obligasjoner, men de etiske utfordringene knyttet til hva utstederne bruker gjelden til er et sterkt nedprioritert arbeidsområde, komparativt sett.

En hovedgrunn er at eierskap i aksjer gir rettigheter, men eierskap av obligasjoner gjør ikke det. Eierrettigheter åpner for stemmegivning på aksjeselskapenes generalforsamlinger, dialog med ledelsen, samarbeide med andre investorer, nominasjon og valg av styremedlemmer, fri handel av aksjer og åpen og rettidig informasjon. Eierrettighetene gir følgelig sentralbanken mange muligheter til å påvirke aksjeselskapene. Men investeringene i foretakene som utsteder obligasjoner gir minimale muligheter til å påvirke dem. Det er av den grunn ingen tradisjon i internasjonal finans for at investor kan stille krav til hvordan foretakene bruker gjelden.

Ledelsen i fondet understreker at det symptomatisk nok er betydelig lettere å påvirke aksjeselskapene i porteføljen enn foretakene som utsteder obligasjoner. Et hovedmål for banken er følgelig å øke sin innflytelse der det er enklest: å styrke de rettigheter eierskap av aksjer gir. Symptomatisk nok er de faglige råd eierskapsgruppen hentet inn i første fase knyttet til hvordan utøvelse av eierskap i aksjeselskap kan skje på en best mulig måte⁴¹. En mest mulig effektiv

⁴¹Eckbo Espen: Corporate governance – i et nøtteskall. Penger og Kreditt 2(2006 (årg.34) 87-99.

forvaltning som utnytter ressursene best mulig styrer bankens prioriteringer, som i enhver annen veldrevet organisasjon.

Uten innflytelse, ingen moralsk påvirkning. Innflytelsen på aksjeselskapene er tenkt å skulle legge grunnlag for forbedring av etikken i aksjeselskapene. Etikken blir til i kjølvannet av utøvelsen av et aktivt eierskap. Etikken forutsetter naturligvis at man har mulighet til å utøve makt.

Fondet satser på to etiske strategier i perioden 2007-2010 rettet mot aksjeselskaper – mot barnearbeid og mot amerikanske selskaper som lobber mot myndighetenes tiltak mot global oppvarming.

Følgen av å prioritere arbeidet med å øke innflytelsen på aksjeselskapene er ikke bare at de foretak som utsteder obligasjonene gjøres til gjenstand for et passivt eierskap, men også at den etiske siden ved forvaltningen blir skadelidende. Etikken i Norges Bank er passiv i forhold til foretakene som utsteder obligasjoner. Når utstederne av obligasjoner bruker gjelden på måter som kolliderer med de etiske retningslinjene har ikke Norges Bank makt til å gjøre noe med det. Riktignok er det rimelig å forvente at hyppigheten av og størrelsen på slike etiske problemer varierer alt ettersom hvilke obligasjonstyper man står overfor; rent statlige, rent private eller blandingen mellom dem. Relativt sett står vi uansett overfor utøvelsen av et passivt eierskap og en passiv etikk i forhold til alle tre typer av obligasjonsforetak, sammenliknet med den aktive eierskapsutøvelsen i forhold til aksjeselskapene. De etiske retningslinjene spiller fint liten rolle på dette meget viktige og meget store området i porteføljen.

Dette innebærer at det er misvisende av Norges Bank å bruke uttrykket ”et aktivt eierskap og en aktiv etisk forvaltning” som betegnelser på bankens arbeid med hele investeringsporteføljen. Begrepsbruken dekker i realiteten bare forholdet til 60 % av porteføljen, ikke til de øvrige 40 %. Banken smykker seg likevel med slike hedersbetegnelser i nær sagt alle sammenhenger, ikke minst i sine årsrapporter.

Markedet har skylden. På det internasjonale finansmarked er det ingen tradisjon for å stille krav til at slike foretak bruker lånet i henhold til særskilte etiske retningslinjer. Følgelig ville Norges Bank vært alene om en slik praksis, og det ønsker man å unngå, ifølge ledelsen. Bankens passive etiske holdning til hvordan obligasjonsforetakene bruker lånet kan knyttes til 6 forhold.

- Banken har ingen overordnet etisk strategi rettet mot obligasjonsforetak som bruker sin gjeld til å støtte selskaper med ansvar for menneskerettighetsbrudd, verken i ”emerging markets” som Kina, Midt-Østen og Sør-Amerika eller i gamle ”vestlige” markeder. Det skyldes ikke minst at man mangler et internasjonalt rettsgrunnlag som gjør slik innflytelsen tilsvarende effektiv som den innflytelse man utøver i aksjeporteføljen.
- Banken forsøker ikke å påvirke verken styret eller enkelte styremedlemmer i de institusjoner som utsteder obligasjonene til å bruke gjelden i samsvar med fondets etiske retningslinjer.
- Lovgivningen i obligasjonsmarkedet blir ikke bearbeidet via samtaler med kreditmyndighetene, på grunnlag av samarbeid med andre institusjonelle investorer, slik man gjør med lovgivningen f eks. i det amerikanske i aksjemarkedet.
- Fondet tar heller ikke initiativ til dialoger med ledelsen i obligasjonsforetakene, trolig fordi slike dialoger ikke kan samordnes med andre støttetiltak, slik man kan gjøre i dialogene med ledelsen av aksjeselskapene.

- Den forskning fondet har tatt initiativ til er ikke knyttet til å analysere innflytelse på obligasjonsforetak, men på aksjeselskaper⁴².
- Den opinionsdannelsen fondet søker å fremme gjennom muntlig og skriftlig deltakelse i den offentlige debatt er ikke knyttet til å belyse arbeidet med å utøve innflytelse på obligasjonsforetakene, men på aksjeselskapene⁴³.

Dette betyr imidlertid ikke at fondet ikke har noen muligheter til å utøve innflytelse overfor de selskapene som utsteder obligasjonene. De låneavtaler som skal undertegnes i forbindelse med kjøp av obligasjonene gir rom for at kjøper kan legge inn klausuler der man stiller krav til låntaker om hva gjelden kan brukes til. Prinsipielt sett er det intet i veien for å gjøre dette. Problemet er imidlertid at sentralbanken ville vært alene om å gjøre noe slikt på det internasjonale finansmarked. Det anser man i ledelsen i Norges Bank som uaktuelt fordi man mener det ikke er praktisk gjennomførbart. Slike penger vil bli lite populære å låne. Men rollen som pioner forplikter likevel. Noen må alltid være den første.

Forslag 5: *Sentralbankens årsrapporter bør omtale og diskutere følgende: etisk sett er det en betydelig utfordring at eierskapsutøvelsen er skarpt delt mellom et passivt forhold til de foretak som utsteder obligasjoner og et aktivt forhold til aksjeselskapene. Etisk sett er det tilsvarende problematisk at rettsgrunnlaget for internasjonale finansmarkeder begunstiger investorenes innflytelse på aksjeselskaper. Konsekvensen av disse eksterne og interne forhold er at fondet mangler makt til å påvirke foretakene som utsteder obligasjonene. De etiske retningslinjene har i det alt vesentlige bare effekt i sentralbankens eierskapsutøvelse i forhold til de 60 % av kapitalen som er investert i aksjeselskapene og ikke i forhold til de 40 % av kapitalen som er investert i obligasjoner. Norges Bank bør derfor arbeide for at de etiske retningslinjene på lang sikt får større betydning i bankens utøvelse av eierskap i forhold til obligasjonsforetakene. Det kan skje ved at fondet bruker sine mange innflytelsesrike talerstoler til å reise en debatt på det internasjonale finansmarked. Hvordan kan man sørge for at obligasjonsforetakenes bruk av lånekapitalen foregår i samsvar med eiernes verdigrunnlag?*

⁴² Se: Norwegian Petroleum Wealth and Universal Ownership: Gjessing, Ola Peter Krohn; Syse, Henrik. Corporate Governance: An International Review, May 2007, Vol. 15 Issue 3, s.427-437. Etikk, teori og praksis om eierskapsutøvelsen i Statens pensjonsfond – Utland: Syse Henrik. Tidsskrift for praktisk økonomi og finans. 2006. nr. 4, s. 55-60. Corporate governance – i et nøtteskall: Eckbo Espen. Penger og Kreditt 2(2006 (årg.34) 87-99. http://www.norges-bank.no/Templates/Article____41428.aspx

⁴³ http://www.norges-bank.no/Templates/Article____41428.aspx

LITTERATUR

Alm, Kristian: Visjoner om skyldfrihet. Oslo 1999.

Alm, Kristian: Lukket pensjonsfond. Kronikk, Aftenposten, 22. jan. 2008.

Alm, Kristian: Challenges to Investment ethics in the Norwegian Petroleum Fund, a newspaper debate. Philosophica, 2008.

Benum, Edgeir: Aschehougs Norges historie bd. 12, 1970-97, s. 195. Overflod og fremtidsfrykt. Oslo 2005.

Cappelen, Alexander: John Rawls (1921-2002) Årgang 57, nr. 5 2003, s. 12-14.

Cappelen, Alexander: "Etisk forvaltning av petroleumsfondet." Norsk Økonomisk tidsskrift 118(2004) s.77-90.

Cappelen, Alexander: "Etske grunnspørsmål i utformingen av etiske retningslinjer for Petroleumsfondet", vedlegg 2 i NoU 2003:22.

Chestermann, Simon: The turn to ethics: Disinvestment from multinational coporation for human rights violations – the case of Norway's sovereign welath fund. American University International Law Review, Vol. 23, pp. 577-615, 2008. NYU Law School, Public Law & Legal Theory Research Paper No. 08-25

Chestermann, Simon, The Albright Group: Report submitted to the Norwegian Ministry of Finance Assessment of Implementation of Articles 3 and 4 of the Ethical Guidelines for the Government Pension Fund . Global. 21 May 2008.
(http://www.regjeringen.no/upload/FIN/Vedlegg/aff/Albright_Group_Ethical_Guideline_s.pdf)

Crane, Andrew & Matten Dirk: Business ethics. Managing corporate citizenship and sustainability in the age of globalization. Oxford University Press 2007. p. 359-370

Dramer, Kai & Syse, Henrik: Norges Banks aktive eierskap. Kronikk, Aftenposten 17. januar

Eckbo Espen: Corporate governance – i et nøtteskall. Penger og Kreditt 2(2006 (årg.34) 87-99. http://www.norges-bank.no/Templates/Article____41428.aspx

Eitinger, Leo, Holen, Are: Posttraumatiske stresstilstander og medisinske erstatningsspørsmål. Tidsskrift for Den norske legeförening. Årg. 106, nr 27 (1986) s. 2228-2230.

Furre, Berge: Norsk hundreår. Oslo 2000.

- Føllesdal, Andreas: John Rawls (1921-2002): Portrett. Årgang 20, nr. 1 2003, s. 96-100
- Føllesdal, Andreas: Ethical investing and human rights: A norwegian case.. Nordisk tidsskrift for menneskerettigheter 25.4 (2007), s. 420-433
- Føllesdal, Andreas: Human rights investment filters: A defense (upublisert) 2008.
- Gailbrights, John Kenneth: "The affluent Society". Oslo. Gyldendal 1970.
- Gjessing, Ola Peter Krohn; Syse, Henrik: Norwegian Petroleum Wealth and Universal Ownership: Corporate Governance: An International Review, May2007, Vol. 15 Issue 3, s.427-437.
- Halvorsen, Kristian: Investeringer for fremtiden. Aftenposten 7. januar 2008.
- Hellevik, Ottar og Barstad, Anders: På vei mot det gode samfunn. Om forholdet mellom ønsket og faktisk samfunnsutvikling. SSB, 2004.
- Leer-Salvesen, Paul: Menneske og straff: en refleksjon om skyld og straff som et bidrag til arbeidet med straffens etikk (dr.avh., 1991) Universitetsforlaget
- Løgstrup, Norm og Spontaneitet. *Etik og politik mellem teknokrati og dilettantokrati København 1978.*
- Lønning, Inge: Ledelse og makt. Noen refleksjoner rundt lederskapets etikk. Kirke og Kultur. Årgang 93. 1988, s. 21-37.
- Moene, Kalle: Aftenposten 3.5 2008
- Myrmel Johansen, Eli: Etikk er butikk. Aftenposten 19.2 2008.
- NoU: 2003:22
- Pogge, Thomas: World poverty and human rights: Cosmopolitan responsibilities and reforms / Thomas Pogge. Cambridge, Polity 2008.
- Rawls, John: Justice as fairness. A reformulation. Oslo 2003
- Rawls, John: A theory of justice. Fredriksberg 2005.
- Roland, Kjell: Investering i og for utvikling. Aftenposten 13.5 2008
- Syse, Henrik: Etikk, teori og praksis om eierskapsutøvelsen i Statens pensjonsfond – Utland. Tidsskrift for praktisk økonomi og finans. 2006. nr. 4, s. 55-60.
- The Economist: Profiting from microcredit. March 15 2007.
- Universal Declaration of Human rights. Article 1.
- Verdikommisjonens sluttrapport, bd II. Valgt fellesskap. Prosjekter og forslag Oslo 1999

Yunus, Mohammed: NPQ: New Perspectives Quarterly; Spring2008, Vol. 25 Issue 2, s. 88-89.

Yunus, Mohammed: Credit for the Poor. Harvard International Review, Fall 2007, Vol. 29 Issue 3, s. 20-24.

INTERNETT ADRESSER

Finansdepartementets konferanse "Investing for the future:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fin/Kampanjer/Investing-for-the-Future/investing-for-the-future.html?id=491345>

Invitasjon fra Finansdepartementet til å delta i evalueringen av Statens pensjonsfond-Utland:

http://www.regjeringen.no/upload/FIN/Statens%20pensjonsfond/FIN_AFF_07_3894.pdf

Selskaper som er utelukket fra fondest investeringsunivers:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fin/tema/andre/Etiske-retningslinjer/Selskaper-som-er-utelukket-fra-fondets-i.html?id=447122>

Etiske retningslinjer for Statens pensjonsfond utland:

<http://www.regjeringen.no/nb/sub/Styrer-rad-utvalg/etikkradet/Etiske-retningslinjer.html?id=425277>

Det etiske råds anbefaling om å ikke utelukke Total:

<http://www.regjeringen.no/nb/sub/Styrer-rad-utvalg/etikkradet/Tilradninger/Tilradninger/Tilradning-14-november-2005.html?id=425314>

Artikler skrevet av ansatte i Norges Bank om fondsforvaltningen:

http://www.norges-bank.no/Templates/Article____41428.aspx

Statens pensjonsfond – Utland. Nøkkeltall for 2007:

http://www.norges-bank.no/Templates/Report____68375.aspx

Verdenserklæringen om menneskerettighetene:

<http://www.unhchr.ch/udhr/lang/nrr.htm>

Høringsuttalelse fra The Albright group og Simon Chestermann:

http://www.regjeringen.no/upload/FIN/Vedlegg/aff/Albright_Group_Ethical_Guidelines.pdf

SAMTALEPARTNERE

Boatright, John: Loyola University, Chicago

Brinkman, Johannes: BI Norwegian School of Management

Collier, Jane: Cambridge University

Cowton, Chris: Huddersfield University

Høivik, Heidi: BI Norwegian School of Management

Leys, Jos: Ghent Universitet

Lindboe, Inger Marie: HiO

Reiche, Daniel: Stuttgart Universität

Syse, Henrik: PRIO, NBIM

Van Liedekercke, Luc: Center for Economy and Ethics. Leuven University

Vanderkeckhove, Wim: Center for Ethics and Value Inquiry, Ghent University

Kristian Alm. f. 1960 Dr. theol. Førsteamanuensis i etikk ved Institutt for Strategi og logistikk, Handelshøyskolen BI.